

nan Hoca Hamza Mescidi'ne aittir (*Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 168). O yıllarda Turizm Bürosu'nun önünde bulunan bu mermer kitâbe onarım sırasında yanlışlıkla minber kapısının üstüne yerleştirilmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 167-168; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimârisinde Süsleme*, İstanbul 1979, I, 560-563; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 30-31.

M. BAHA TANMAN

AZEMİYYE

(العزمية)

Şâzeliyye tarikatının
Ebû'l-Azâim Muhammed Mâzi'ye
(ö. 1937)
nisbet edilen bir kolu
(bk. MUHAMMED MÂZİ).

ÂZER

(آزر)

Kur'an-ı Kerim'e göre
Hz. İbrâhim'in babasının adı.

Âzer kelimesinin menşei tartışmalıdır. İbrânîce'de "işini sağlamak yapan, güçlü kuvvetli" mânasındaki *âzûr* kelimesinden Arapçalaştırıldığı ve Nemrud'un veziri olması, görüş ve fikirlerindeki güvenilirliği sebebiyle kendisine bu adın verildiği ileri sürülmektedir (Hasan el-Mustafavî, I, 64-65). Nitekim Arapça'da *ezr* kökünde "güç, kuvvet; güçlendirmek, desteklemek" mânaları bulunmaktadır (*Lisânü'l-'Arab*, "ezr" md.). Diğer taraftan âzer kelimesinin İbrânîce *elizer* kelimesinin bozulmuş şekli olduğu (Horovitz, s. 85), Nabatî dilinde "kocamış, ihtiyar" (Sa'lebi, s. 55), Hz. İbrâhim'in konuştuğu dilde ise "hata eden, dalâlete düşen" anlamına geldiği de (*Lisânü'l-'Arab*, "ezr" md.) söylenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de (el-En'âm 6/74) Hz. İbrâhim'in babası Âzer diye isimlendirilirken Tevrat'ta (Tekvîn, 11/26) ve diğer İbrânî kaynaklarda ona Terah adı verilmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan bir tablette de "Terah oğlu Abram" ifadesine rastlanmıştır (Woolley, s. 23-24). Bu farklılığı açıklamak için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Batılı araştırmacılardan bazılarına göre bu farklılık, Eusebius'un *Historia Ecclesiastica*'sından kaynaklanmaktadır. Eusebius Hz. İbrâhim'in babasına Tharra'dan bozulmuş olarak At-har demiş, İslâm âlemine de bu şekilde

geçmiştir (Â, II, 91). Diğer bir kısmına göre ise Hz. İbrâhim'in babasıyla hizmetçisinin adları birbirine karıştırılmış, hizmetçisinin adı olan Eliezer Âzer'e dönüştürülmüş ve Hz. İbrâhim'in babasının adı olarak kabul edilmiştir (Horovitz, s. 85, 86; Â, V/2, s. 878; *EI*² [İng.], I, 810). Kur'an ve hadisler dışındaki İslâmî kaynaklarda Hz. İbrâhim'in babasından hem Âzer hem de Târah (Târah) b. Nahor adlarıyla söz edilmektedir ki bu ikinci isim Ehl-i Kitap'tan intikal etmiştir. İslâm âlimleri bu iki ismi telif için çeşitli yorumlar yapmışlardır. 1. Hz. Ya'kûb'un hem Ya'kûb hem de İsrâil diye iki adı olduğu gibi Hz. İbrâhim'in babasının da Âzer ve Târah olmak üzere iki adı vardır. 2. Bu ikisinden Târah ad, Âzer lakaptır. Hz. İbrâhim'in babasının adı Târah'tır; Nemrud, veziri olan Târah'ın görüş ve tavsiyelerine güvendiği, kendisine işlerini gördürdüğü için ona Âzer adını lakap olarak vermiştir. 3. Âzer, Târah'ın hizmetinde bulunduğu putun adı olup hizmeti sebebiyle kendisi de bu putun adıyla anılmıştır (Târah'ın bir ay tanrısı olup olmadığı tartışması hakkında bk. Albright, s. 35-40). 4. "Sapıklığa düşen" mânasındaki Âzer, Târah hakkında hakaret maksadıyla kullanılmıştır.

Bu konudaki tevillerden biri de Kur'an-ı Kerim'deki (el-En'âm 6/74) *eb* (baba) kelimesinin "amca" mânasında kullanıldığı, dolayısıyla Âzer'in Hz. İbrâhim'in babası değil amcası olduğu şeklindedir. Ancak bu yorum doğru değildir. Zira Hz. İbrâhim'in babasını hak dine davetiyile ilgili diğer âyetlerde (Meryem 19/42-45; el-Enbiyâ 21/52; eş-Şuarâ 26/70, 86; es-Sâffât 37/85; ez-Zuhruf 43/26) ve Allah'tan onun affını talep etmesine dair âyetlerde (et-Tevbe 9/114; el-Mümtehine 60/4) *eb* tekrar edilmiş, ayrıca Kur'an'ın diğer yerlerinde bu kelime "baba" anlamında kullanılmıştır. Şuarâ sûresinin 219. âyetinden hareketle Hz. Peygamber'in ecdadında kâfir bulunmadığını, dolayısıyla kâfir olan Âzer'in de Hz. İbrâhim'in babası olamayacağını ileri süren görüş ise Kur'an-ı Kerim'in zâhirine aykırı ve yanlış bir görüştür (Elmalılı, III, 1964).

Hz. İbrâhim'in babasının adı hakkında Âzer veya Târah olmak üzere mevcut olan bilgilerin biri Kur'an'a, diğeri ise sonuç itibarıyla Tevrat'a dayanmaktadır. Vahiy ürünü olan Kur'an'ın, Tevrat gibi tahrife uğramamış olması gerçeği karşısında Âzer adının, ya doğrudan veya lakap ve benzeri yollarla İbrâ-

him peygamberin babasına ait bir isim olduğunu kabul etmek en uygun tercih olarak görülmektedir.

Âzer'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ahd-i Atîk'te daha çok şecere listelerinde yer alan Terah (Tekvîn, 11/24-27; Yeşû, 24/2; I. Tarihler, 1/26) Nahor'un oğludur ve putperesttir (Yeşû, 24/2). Ken'ân diyarına gitmek üzere Keldânîler'in Ur şehrinden ayrılmış ve Haran'da 205 yaşında (Sâmirîce Tevrat'ta 145) ölmüştür (Tekvîn, 11/31-32; *Ejd.*, XV, 1013). Tevrat tefsirlerinde Terah'ın put ustası olduğu, yokluğunda yerine oğlu İbrâhim'i bıraktığı, fakat İbrâhim'in bütün putları kırması üzerine onu Nemrud'a götürdüğü kaydedilir. İbrâhim, babasını Nemrud'un hizmetinden ayrılıp kendisiyle beraber Ken'ân diyarına gitmeye ikna etmiş, Tanrı tarafından tövesi kabul edilen Terah cennete girmiştir (*Ejd.*, XV, 1014). Bazı yahudi bilginleri onun başrahip olduğunu söylemektedir (*A Dictionary of Islam*, s. 29).

Kur'an-ı Kerim Âzer'den, Hz. İbrâhim'in onu hak dine davetiyile sebebiyle, yani dolaylı olarak bahsetmektedir. Sonraki İslâm kaynaklarına göre Âzer, Kûfe bölgesindeki Kûsâ köyündendir (Taberî, *Tefstr*, V, 158) ve Nemrud'un himayesinde bir put ustasıdır. Âzer'i Nemrud'un damadı, hatta veziri olarak gösteren kaynaklar da vardır (Hasan el-Mustafavî, I, 65). Onun ileri gelen bir kimse, sanatında ün yapmış bir kişi olduğu muhakkaktır.

Âzer, Nemrud'un doğacak bütün çocukların öldürülmesiyle ilgili emrine uymamış, hamile karısını Kûfe ile Basra arasındaki Ur şehrine götürüp bir mağaraya saklamış ve İbrâhim bu mağarada doğmuştur. Bir rivayete göre Âzer, mağarada büyüyen oğlunu Nemrud'a götürürken İbrâhim yolda gördüğü şeylerin adını babasına sormuş, onları bir yaratının bulunması gerektiğini ve putlara inanmanın sapıklık olduğunu söylemiştir (Taberî, *Târîh*, I, 237). Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'in babasını hak dine davetiyile ilgili âyetlerde belirtildiğine göre, Hz. İbrâhim putlara tapmanın mantıksızlığını babasına açıklamış (Meryem 19/42-45; el-Enbiyâ 21/52-57), fakat babası onun söylediklerini kabul etmediği gibi kendi dinini ona telkin etmeye kalkışmış ve üstelik onu tehdit etmiştir (Meryem 19/46). Âzer oğlunu putlarla ilgili bir bayrama götürmek istemiş (Taberî, *Târîh*, I, 238), fakat Hz. İbrâ-

him hasta olduğunu öne sürerek babasıyla gitmemiş, kimsenin bulunmadığı bir sırada babasının ve kavminin taptığı putları kırmıştır (el-Enbiyâ 21/57-68; es-Sâffât 37/89-96). Babasının hak dini kabul etmeyip putlara tapmakta ısrar etmesi üzerine Hz. İbrâhim onun için Allah'tan mağfiret dilemiş (Meryem 19/47; eş-Şuarâ 26/86; el-Mümtehine 60/4), ancak bu dileği kabul edilmemiştir; zira Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. İbrâhim'in babası "Allah düşmanı"dır (et-Tevbe 9/114). Hz. Peygamber'den bu konuda nakledilen bir hadisin meâli şöyledir: "Kıyamet günü İbrâhim, yüzü toza toprağa bulanmış olan babası Âzer'le karşılaşacak ve ona, 'Ben sana, bana isyan etme demedim mi?' diyecek; babası da ona, 'Bugün sana isyan etmem' cevabını verecektir" (Buhârî, "Enbiyâ", 8). Hz. İbrâhim'in babasıyla birlikte Harran'a göç ettiğine dair rivayet (Tekvîn, 11/31), Kur'an-ı Kerim'deki bilgilere göre isabetli görünmemektedir. Çünkü baba ile oğul arasında dinî inanç bakımından tam bir ayrılık mevcuttur. Ayrıca Kur'an'da açıkça belirtildiğine göre Âzer İbrâhim'e, putlar hakkındaki itirazlarına devam ettiği takdirde yanından ayrılmasını emretmiş (Meryem 19/46), Hz. İbrâhim de babasının Allah düşmanı olduğunu görünce ondan uzak durmuştur (et-Tevbe 9/114).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ezr" md.; Buhârî, "Enbiyâ", 8; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 233-238; a.mlf., *Tefsîr*, V, 158-159; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamid), I, 44-45; II, 247; Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 55; Mevhub b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb*, Tahran 1966, s. 28-29, 359-365; Fahrreddin er-Râzî, *Tefsîr*, XIII, 37-41; Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 22-23; M. Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, VII, 535; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1962-1965; Mustafavî, *et-Tahkîk*, I, 63-68; J. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin 1926, s. 85-86; L. Woolley, "Abraham", *Découvertes Récentes sur Les Origines Hebreux*, Paris 1949, s. 23-24; T. Patrick Hughes, *A Dictionary of Islam*, New Jersey 1965, s. 29; W. F. Albright, "Was the Patriarch Terah a Canaanite Moon-god?", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, nr. 71, Bağdat - Jerusalem 1938, s. 35-40; Murray Lichtenstein, "Terah", *Ejd*, XV, 1013-1014; A. J. Wensinck, "Âzer", *IA*, II, 91; a.mlf., "Âzar", *EJ²* (İng.), I, 810; J. Eisenberg, "İbrâhim", *IA*, V/2, s. 878.

GÜNAY TÜMER

AZERBAIJAN

Asya'nın batısında bulunan,
İran ile Sovyetler Birliği arasında
bölünmüş bölge.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve SANAT

IV. MÜSİKİ

V. EDEBİYAT

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Azerbaycan'ın yüzölçümü 192.752 km² olup Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) antlaşmaları sonucunda ikiye ayrılmış, Aras nehrinin çizdiği sınırın kuzeyindeki parçası (86.800 km²) Rusya'ya, güneyinde kalan kısmı ise (105.952 km²) İran'a bırakılmıştır. Sovyet Azerbaycanı kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, batıda Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri, güneyde İran ve Türkiye, doğuda Hazar deniziyle çevrilidir. İran Azerbaycanı ise kuzeyde Sovyetler Birliği, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Sovyetler Birliği ve İran'ın Gilân idarî bölgesi, güneyde ise Zencan ve Kürdistan idarî bölgeleriyle sınırlıdır.

Anadolu ve Kafkasya dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren Azerbaycan dağlık bir bölgedir. Dağlık alanlar bölgenin güneyinde yer alan İran Azerbaycanı'nda daha geniş yer tutar. Tebriz'in güneyindeki Sehend dağı (3700 m.) ile Erdebil'in batısındaki Sebelân dağı (3820 m.) bunlar arasında en önemlileridir. Hazar denizine ulaşan Kızılözen (Sefidrûz), Urmiye gölüne ulaşan Acıçay (Sefidrûd) ve Cıgatu (Zerrînerûd) gibi akarsular bu dağlık kütelleri derin vadilerle yararak bölgeye daha dağlık ve daha çarpıcı bir görünüş kazandırmışlardır. Bu dağlık alanlar arasında yer alan ve denizden yüksekliği 1294 m. olan Urmiye gölü 5775 km²'lik bir alanı kaplar (Van gölünün 1,5 katı). İran Azerbaycanı'nın bu dağlık görünüşüne karşılık kuzeydeki Sovyet Azerbaycanı'nda Aras ve Kür (Kura) ırmakları boylarında uzanan düzlükler hâkimdir. Bu görünüşün istisnalarına sadece Karabağ dağlık bölgesiyle Kafkas silsilesinin Azerbaycan'ın kuzeyine sokulan uçlarında rastlanılır. İki Azerbaycan arasındaki bu farklı coğrafi görünüş sebebiyle Türkler'in hâkimiyeti döneminde Güney Azerbaycan daima yaylak, Kuzey Azerbaycan ise daima kışlak olarak kullanılmıştır. Azerbaycan ge-

nel olarak, yazları kurak ve sıcak geçen bir step (bozkır) iklimine sahiptir; ancak yükseklik farkları yüzünden bazı yörelerinde iklim değişikliklerine rastlanır.

Azerbaycan'da yaşayan 13.199.311 nüfusun (7.029.000'i [1989] Sovyetler Birliği'nde, 6.012.000'i [1986] İran'da) büyük çoğunluğunu Âzerî Türkleri oluşturur. Yalnız Sovyet Azerbaycanı'nda Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde (4400 km²) yaşayan 168.000 nüfusun (1983 tah.) % 80'i Ermeniler'den meydana gelir. Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin de (5500 km²) 278.000 olan nüfusunun (1987 tah.) % 95'ten fazlasını Âzerî Türkleri oluşturur. Sovyet Azerbaycanı'nın başşehri Bakü'den (1.772.000) başka diğer önemli şehirleri Gence (Kirovobad, 278.000), Lenkeran, Nahçıvan, Sumgayt ve Mingeçaur'dur. İran Azerbaycanı yönetim bakımından Doğu ve Batı Azerbaycan olmak üzere iki idarî birime ayrılmıştır. On bir ile ayrılan Doğu Azerbaycan'ın merkezi Tebriz (894.377), dokuz ile ayrılan Batı Azerbaycan'ın merkezi ise Urmiye'dir (548.946). Doğu Azerbaycan'ın diğer önemli şehirleri Erdebil (283.710), Merâğa (102.966) ve Merend (71.722), Batı Azerbaycan'ın ise Miyân-dâb (314.514), Mehâbâd (282.305), Hoy (267.796) ve Mâkû'dur (173.134).

Azerbaycan'ın ekonomisi tarıma, hayvancılığa ve petrole dayanır. Tarım Urmiye gölü çevresindeki topraklarla Kür ve Aras havzalarında yapılır; pamuk, tahıl, çeşitli meyveler, tütün ve şeker pancarı başlıca ürünleridir. 1989 yılı petrol üretimi 13.200.000 ton olan Sovyet Azerbaycanı'nda Bakü (Apşeron) yarımadası petrol sahası, sadece Rusya'nın değil dünyanın en eski ve en zengin petrol alanlarından biridir. Bakü çevresindeki petrol kuyularından büyük bir kısmı Apşeron yarımadasında toplanmıştır. Elde edilen petrol tasfiye edilmek için borularla Bakü'ye sevk edilir. Bakü'de daha doğrusu eski Bakü'nün yanında kurulmuş olan Çernagorod'da çok sayıda petrol rafinerisi vardır. Bakü ayrıca 890 kilometrelik bir boru hattı ile Batum'a bağlanır.

Din. Sovyetler Birliği'ndeki müslümanların çoğu Sünnî olup Hanefî mezhebine mensup iken Dağıstan'da Şâfiîler çoğunluktadır. Buna karşılık Azerbaycan'daki müslümanların % 70'i Şii olup Ca'ferî mezhebine mensupturlar. Kafkas-

ÂZER, Lutf Ali Beg

(bk. LUTF ALİ BEG).